

DOI: 10.18427/iri-2018-0037

Az intergenerációs tanulás hazai és nemzetközi megvalósulási formái

Szűcs Boglárka¹, Gál Anikó², Hódi Ágnes²

¹SZTE JGYPK TÓKI Szociálpedagógia Szak, ²SZTE JGYPK TÓKI Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék
minguc01@gmail.com

Magyarország és a világ gazdaságilag fejlettnek tekinthető országainak demográfiai változásai arra ösztönöznek, hogy olyan innovatív, az intergenerációs tanulást középpontba helyező programokat hozzunk létre, amelyek a jövőben az előregedő társadalmak kohéziós erejét növelhetik. Az intergenerációs tanulás, más néven generációk közötti tanulás, egy olyan tudástranzfer, amely az idősek és a fiatalok interakciója során jön létre. A társas kölcsönhatás hatására különböző generációs perspektívákat és gondolkodásmódokat ismerhetnek meg a résztvevők (Varga, 2012). A folyamat arra is lehetőséget biztosít, hogy a különböző nemzedékek egymástól illetve egymásról tanulhassanak. Az intergenerációs tanulás további fontos célkitűzése, hogy az öregedés természetes és pozitív tapasztalatként jelenjen meg a társadalomban (Varga, 2012).

Jelen tanulmány célja, hogy a releváns szakirodalom feltárásával átfogó képet nyújtson a hazai és a nemzetközi intergenerációs programok megvalósulási formáiról, hatásairól, illetve azok társadalmi fontosságáról. Tanulmányunk először egy rövid betekintést nyújt a posztmodern társadalmak demográfiai helyzetébe, annak érdekében, hogy jobban megérthessük az intergenerációs tanulás szükségességét. A munka további részében bemutatjuk és részletezzük az intergenerációs tanulási folyamat jó gyakorlatait és azok hatásait. Mivel az előregedő társadalmak indukálta problémák intergenerációs tanuláshoz köthető, alulról szerveződő törekvéseiben az Egyesült Államok számít úttörőnek, a következőkben döntően az észak-amerikai ország jó gyakorlataiból merítünk. A nagy múltú külföldi törekvések mellett ugyanakkor nélkülözhetetlennek tartjuk néhány ígéretes hazai kezdeményezés bemutatását is. A tanulmány zárásaként összegezzük a legfontosabb megállapításokat, majd javaslatokat fogalmazunk meg a hazai intergenerációs tanulási formák szélesebb körben való elterjesztéséhez, azok fontosságának való tudatosításához.

Az elöregedő társadalmak demográfiai tendenciái – globális kitekintés

A posztmodern, nyugati típusú társadalmakban az alacsony születésszám és az élettartam várható megnövekedése jelentős mértékben alakítja át azok demográfiai helyzetét, így az Európai Unióét is (Koltai, 2017). Kontinensünkön az Európai Bizottság előrejelzései szerint a 65 évnél idősebbek aránya a 2016. évi 19 százalékos értékről 29%-ra növekszik majd, illetve a 80 évnél idősebbek aránya 5%-ról 13%-ra fog emelkedni 2070-re (European Commission, 2017). A témánk szempontjából releváns Egyesült Államokban, 2017-ben a teljes népesség mintegy 22%-a volt 60 évnél idősebb (United Nations, 2017). Az USA-ban különösen a 85 évnél idősebb népesség társadalmon belüli arányában várható jelentős növekedés, ugyanis az előrejelzések alapján 2050-re megháromszorozódik a teljes társadalmon belüli arányuk a 2012-es adatokhoz mérten (Ortman, Velkoff & Hogan, 2014). A WHO 2015-ös prognózisai arra világítanak rá, hogy ez a folyamat a gazdaságilag kevésbé fejlettebb országokban is zajlanak, bár nem olyan nagymértékű a változás ugyanazon az intervallumon belül. Világviszonylatban a 60 éven felüli népesség aránya a 2015. évi 12%-ról 22%-ra fog emelkedni 2050-re (World Health Organization, 2015). Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (United Nations, 2015) előrejelzései arra is felhívják a figyelmet, hogy az Egyesült Államokban a 60 éven felüli népesség aránya 20,7%-ról 27,9%-ra fog növekedni 2050-re. Európa népességének vonatkozásában az adatok 2050-re 10,3%-os növekedést mutatnak a 60 éven felüliek körében (United Nations, 2015).

A globális folyamatokhoz hasonlóan, a magyar társadalmon belül is jelentősen növekedett a 65 évnél idősebbek korcsoportjának aránya. A Központi Statisztikai Hivatal 2015-ös (KSH, 2016) adatai alapján 20,5%-ról 14,5%-ra redukálódott a 15 éven aluli gyermekek aránya az 1990-es évek óta. Ezzel ellentétben 13,2%-ról 18,3%-ra nőtt a 65 évesnél idősebb állampolgárok aránya a magyar társadalmon belül. Az öregedési index alapján 2017. január 1-jén 100 gyermekkorúra 129 fő 65 év feletti időskorú jutott (KSH, 2017).

A társadalmi, családszerkezeti változásokból adódó kihívások az intergenerációs tanulás tükrében

A 20. század utolsó negyedében olyan gazdaságszerkezeti, társadalmi és demográfiai változások történtek, amelyek egy új típusú, nem család jellegű intergenerációs modellt eredményeztek (Newman & Hatton-Yeo, 2008). A megváltozott gazdasági körülmények miatt a családok szerkezete is átalakult. A jobb munkalehetőség reményében költöző, kétkeresős családok száma növekedett, az idősebb korosztály viszont földrajzilag elkülönült, így korlátozódott a kapcsolatuk a fiatalabb családtagokkal (Newman & Hatton-Yeo, 2008). A fiatalok számára a szeparáció azt eredményezi, hogy az idősök élettapasztalataiból, az őket formáló eszmékből és bölcsességből kevésbé profitálhatnak. Ami a történelem során természetesen volt jelen a család életében, most fokozatosan megszűnik. Ebből az következik, hogy a családon belüli intergenerációs tanulás és támogatás lehetősége jelentősen csökken (Newman & Hatton-Yeo, 2008). A fiatal és az idős családtagok kapcsolatának hiánya az idősök oldaláról azt eredményezi, hogy kevésbé lesznek képesek megismerni a kortárs társadalmat és az új információs technológiai

lehetőségeket (Newman & Hatton-Yeo, 2008). Az ember korával együtt a betegségekre való hajlam, és a hétköznapi élethez való fizikai segítségnyújtás iránti igény is fokozódik. Ennek hiányában az idős emberek nem tudnak teljes életet élni, nem tudnak bekapcsolódni a társadalom működésébe, egyre inkább elmagányosodnak. A szépkorúak mentális egészségének romlása is kihat a fizikai állapotukra, ami egy ördögi kört hozhat létre (Giczi & Sági, 2004).

Az egyre idősebbé váló népesség a családtagoktól való szeparációja miatt, egyre jelentősebb ráfordítást kíván a társadalom részéről. Annak érdekében, hogy megőrizzhessük a társadalom aktív tagjaiként az egyre nagyobb számú és arányú idős kori népességet, továbbá, hogy konzerváljuk szellemi, lelki és fizikai egészségüket, támogató programok lehetőségét kell megteremtelnünk. Ehhez nyújthatnak megfelelő segítséget az intergenerációs programok, továbbá az intergenerációs tanulás egyfajta kohéziós erőként is szolgálhat a társadalom különféle korosztályai között (Kurucz, 2012).

Intergenerációs programok az Amerikai Egyesült Államokból

A következőkben olyan követendő tengerentúli programokat mutatunk be, amelyek a fiatalok és az idősek közötti interakciók során valósulnak meg. A családon kívüli intergenerációs tanulás, ún. intergenerációs eseményeken keresztül valósul meg. A programok általánosságban négyféle kategóriára oszthatók: (1) egy központban található az időseket és a fiatalokat ellátó, gondozó intézmények, (2) a fiatalok és az idősek együtt tevékenykednek a közösség szolgálatában, (3) a fiatalok segítenek az időskorúaknak, vagy (4) az időskorúak segítik a fiatalokat (Generations United, 2007). Ezeket a programokat vagy civil szervezetek vagy maguk az intézmények szervezik.

(1) A közös gondozási központ modellje

Az egyesült államokbeli Seattle városában található Providence Health & Services nevű intézmény nyugdíjas, egészségügyi, rehabilitációs és gyermekgondozó központként működik. A seattle-i modellben a szépkorúak és a legfeljebb 5 éves korú gyermekek egy szolgáltató rendszer keretén belül vesznek részt a közös programokon (Flash, 2015). A heti ötszöri foglalkozások alkalmával közös ebéd, táncok, meseolvasás, zenélés, művészeti tevékenységek zajlanak. A gyakori találkozások lehetőséget teremtenek arra, hogy mindkét korosztály tagjai lebontsák magukban a generációkat elválasztó sztereotípiákat és akadályokat. A közös játék során a fiatalok jókedve, mentalitása jó hatással van az idősekre. Az együtt töltött minőségi idő lehetővé teszi, hogy az idősek fontosnak érezhessék magukat, példaképekké válhassanak a gyermekek szemében (Providence Health & Services).

(2) Fiatalok és idősek, együtt a közösség szolgálatában

Ebben a modellben a fiatal és az idős generációk képviselői a közösség szolgálatában tevékenykednek közösen. Például a fentebb említett gondozási központban ellátottak hajléktalan embertársaiknak készítenek ételt (Providence Mount St. Vincent & its Intergenerational Programming, 2016). Ezt a típusú együttműködést a generációk együttes közösségi szolgálatának hívják.

(3) Fiatalok az idősekért

A New York-i Vision Szolgáltató Központ fő profilja a vakok és gyengénlátók rehabilitációja. A nonprofit szervezet 1987 óta intergenerációs programmal is segíti a 60 év felettieket (New York City Department for the Aging, 2010). A Vision olyan középiskolás önkéntes fiatalokat keres, akik heti rendszerességgel fel tudják keresni saját otthonaikban az időskorú látássérülteket. Az önkéntes szolgálat során a fiatalok párokban dolgozva felolvasnak, bevásárolnak az idősek számára, ételt készítenek, illetve megtanítják nekik a különféle számítástechnikai eszközök használatát, vagy további olyan tevékenységekben segédkeznek, amikre a szépkorúak egyedül már nem vállalkoznának. Az ifjak a valódi önkéntes munka megkezdése előtt egy 6 napos képzésen vesznek részt, amely a látássérültek speciális segítségnyújtására készíti fel őket (New York City Department for the Aging, 2010). Az évközi vagy nyári szünetben felvállalt önkéntes programsorozat teljesítése után, a fiatalok ajánlást és tanúsítványt kapnak a szolgálatukról (Visions). A New York-i intergenerációs program eredményeképpen csökkent az időskorú vakok és látássérültek társas izolációja és magányosság érzete. Azáltal, hogy a részt vevő önkéntes fiatalok szociálisan érzékenyebbek lettek, sokkal inkább képessé váltak az elesett embertársaik igényeinek pontosabb felismerésére, így szignifikánsan javultak az interperszonális készségeik és a felelősségtudatuk is. További pozitív hatásként említhető, hogy a program során mélyebb személyes kapcsolatok alakulhatnak ki, így az idősek tanácsokkal és élettapasztalataikkal is ösztönözhetik a fiatalokat életük és karrierjük építésében (New York City Department for the Aging, 2010).

(4) Idősek a fiatalokért

Az 1965-ben indult Foster Grandparent Program az egyik legrégebbi generációk közötti program az Egyesült Államokban. A kezdeményezés az 55 év feletti aktív felnőttek és a 0–18 éves korú, sajátos nevelési igényű gyermekek közötti kapcsolatok építését szolgálja. Az önkéntes programban való részvétel elengedhetetlen feltétele, hogy az 55 évnél idősebb felnőttek jó fizikális és mentális egészségnek örvendjenek, és magas érzelmi intelligenciával rendelkezzenek. A mai napig működő programban az önkéntesek heti 15-20 órában segítik a gyermekeket a motoros és tanulási készségeik fejlesztésében. A program eredményeként a fiataloknak és az időseknek is fejlődött a mentális és fizikális egészségi állapota, a személyes interakciók során fejlődött a résztvevők énképe. Az időseknek jelentősen csökkent a krónikus közösségihiányuk, és a program lehetőséget nyújtott számukra, hogy „nagyszülő” szerepükben személyesen is megoszthassák tudásukat és élettapasztalataikat a fiatalabb nemzedékkel (Schmeding & Plimpton, 2014-2015).

Intergenerational Games: Generációk Közötti Játék

Érdekességként egy újabb modellt, a közös sportra irányuló tevékenységeket mutatjuk be. Az Intergenerational Games 2002-ben alakult meg Kaliforniában San Diego megyében (Schmeding & Plimpton, 2014-2015). A kezdeményezés célja, hogy különböző korosztályú résztvevőket közös sporttevékenységekre, mozgásra invitáljon. Ez az innovatív megközelítés a túlsúlyos fiatalok és az aktív időskorúak (50 felettiek) egészségügyi és szociális problémáik kezelésének céljából jött létre. A szórakoztató intergenerációs játékok évente kerülnek megrendezésre

(Intergenerational Games). Az aktív 50 év felettek és az általánosiskolás-korúak párban vesznek részt egy sportnapon. Célja, hogy az aktív egészséges életmódra való igény kialakuljon a résztvevőkben (Schmeding & Plimpton, 2014-2015).

Intergenerációs programok Magyarországon

A továbbiakban néhány jelenleg is aktív, civil szervezetek kezdeményezései által megvalósuló hazai programokat, illetve egy óvodai programot mutatunk be a fentebb említett intergenerációs foglalkozástípusok szerint. Magyarországon a négy típus közül kettő modell létezik: (1) fiatalok az idősekért, (2) idősek a fiatalokért. Továbbá európai sajátosságnak nevezhető az interaktív környezeti-kulturális nevelés köré épülő programok (3. és 4. példa).

(1) Fiatalok az idősekért

A Talentum Alapítvány az Önkéntesség Támogatásáért civil szervezet a Csongrád Megyei Nyugdíjas Szövetséggel közösen 2009-ben indított el egy programot, amely a generációk közötti együttműködést célozta meg egy időseknek szóló számítógépezési tanfolyam által. Az oktatók a szegedi Gábor Dénes Gimnázium és Szakközépiskola önkéntes tanulóinak közül kerültek ki. Az oktatás négy hónapon keresztül, heti rendszerességgel, egy tanóra keretén belül valósult meg. A módszer újdonságértékét az adta, hogy minden tanuló mellé egy fiatal oktató ült, aki így személyre szabott tanácsokkal tudta segíteni az új ismeretek elsajátítását. Az oktatás két csoportban zajlott (Számítógépezési tanfolyam). Az alapítvány ügyvezető igazgatójának (Zsivkovitsné Gyenes Krisztina, személyes beszélgetés, 2017.12.12.) elmondása szerint az időskorúak a számítógép használatának elsajátítása mellett többek között megismertek az elektronikus levelező rendszerrel és a Skype-pal is. Szintén a Talentum Alapítvány kezdeményezésével valósult meg 2016 áprilisában az „Út épül az önkéntesség által!” című program, amely a szakmát tanuló fiatalokat szólította meg az idősekkel való kapcsolat teremtés céljából. A programban a Szegedi Móravárosi Ipari Szakképző és Általános Iskola, illetve a Hansági Ferenc Vendéglátó Ipari és Idegenforgalmi Szakiskola és Szakközépiskola önkéntes tanulóinak találkoztak a SZKTT ESZI Tartós Bentlakást Nyújtó Idősek Otthona és az Ősz Idősothton lakóival. A találkozást megelőzően a fiatalok és az idősek egyaránt felkészítő alkalmakon vettek részt. A kozmetikus és fodrász tanulók a régi és új kozmetikumokról, szépségügyi eszközökről beszélgettek az idősek otthonában élő hölgyekkel, majd fodrász és kozmetikai mesterfogásokat mutattak meg az arra jelentkezőknek. Az Ősz Idősothtonban közös sütés-főzést szerveztek a szakács és cukrász tanulókkal, amelynek keretében az új és a régi konyha trükkjei és módszerei cseréltek gazdát. Az ipari gumigyártó fiatalok az egészséges életmódról és táplálkozásról beszélgettek a SZKTT ESZI Tartós Bentlakást Nyújtó Idősek Otthona lakóival. Az ipari területen tanuló fiatalok az elsősegély ismereteiket osztották meg az Ősz Idősothton lakóival (Út épül az önkéntesség által!). A programsorozat célja és eredménye a generációk közötti gátak és különbségek feloldása, a kapcsolatteremtés ösztönzése, az emlékek felidézése, illetve a tapasztalat- és tudáscsere (Zsivkovitsné Gyenes Krisztina, személyes beszélgetés, 2017.12.12.).

(2) Idősek a fiatalokért

A Senior Mentor Program a budapesti Civil Vállalkozások Egyesület fő programja. A program 2009 óta működik. Célja, hogy az általános iskolás gyermekek tanulmányi eredményei javuljanak az 55 év feletti felnőttek közreműködésével és segítségével. A programban részt vevő mentorok egy évre köteleződnek el, heti 2-3 órában segítve a tanulóikban alulteljesítő gyermekeket (Civil Vállalkozások, 2016). Az önkéntesek produktív munkájának elősegítésére az egyesület továbbképzéseket, és havi rendszerességgel mentortalálkozókat is biztosít, hogy tapasztalataikat megoszthassák egymással. A közhasznúsági jelentés szerint 2016-ban 21 magyarországi általános iskolában 80 mentor foglalkozott a fiatalokkal. A kezdeményezés eredményeiként könyvelhető el, hogy a programban résztvevő 55 év feletti közösségi kapcsolatai javuló tendenciát mutatnak, társadalmi hasznérzetük nőtt, míg a fiatalok magabiztossága, olvasási-szövegértési készségei fejlődtek az egyéni- illetve kiscsoportos foglalkozásoknak köszönhetően (Civil Vállalkozások, 2016).

(3) Interaktív környezeti-kulturális nevelés

A Magosfa Környezeti Nevelési és Ökoturisztikai Alapítvány 2011 óta szervez közös programokat az idősek és a gyerekek számára környezeti nevelés és fenntarthatóság témakörében. Az alapítvány a holland Veldwerk Nederland környezeti neveléssel foglalkozó nonprofit szervezet által ismerkedett meg ezzel a fajta intergenerációs módszerrel (Magosfa Környezeti Nevelési és Ökoturisztikai Alapítvány, 2015). 2015-ben adták ki a Generációk közötti tanulás a környezeti nevelésben: Kicsik és nagyik című foglalkozásgyűjteményüket. A civil szervezet Vác legtöbb általános iskolájával és néhány helyi óvodával is kapcsolatban áll (www.magosfa.hu). Ezekben az intézményekben a tanév folyamán havi rendszerességgel tartják meg a Kicsik és nagyik foglalkozásaikat a Váci Idősek Otthona és Váci Idősek Klubja szépkorú tagjaival. A 2-3 órás környezeti neveléssel kapcsolatos foglalkozásokat az órarend keretein belül tartják meg, amelyeket az adott évszak természeti, kulturális sajátosságaihoz igazítanak (Kicsik és nagyik foglalkozásgyűjtemény, 2015). A program hatásaként azok a fiatalok, akik már több ilyen közös foglalkozáson is részt vettek, látványosan nyitottabbakká váltak az éltebb korúak irányába. Az idősek otthona mentálhigiénés szakembere szerint (Szabó Erzsébet, személyes beszélgetés, 2017.12.13.) a fiatalok társasága pozitívan befolyásolta a lakók mentális és pszichés állapotát, mivel a közös tevékenységek során nőtt a szellemi aktivitásuk.

(4) Interaktív kulturális nevelés

A Heves megyei Boldog település Csicsergő Óvodája a Communication by Folklore című pályázat keretében a helyi népi játékok gyűjtésére hívta meg az óvodapedagógusokat a 2010–2012 közötti időszakban. A program során a helyi hagyományörző emberektől megismert népi szokások és játékok beépültek az óvodai nevelésbe, a foglalkozásokba, így többek között megjelent a betlehemezés, a dióaranyozás, a tojásfestés, a terménybáb készítés és a regölés (Zsírosné, 2012). A források alapján arra következtethetünk, hogy az egész községet megmozgató program keretén belül az idősekkel való kapcsolattartás elősegítette a kultúra átadást és a szociális intelligencia fejlesztését is. A kezdeményezés sikerességét az is jól

mutatja, hogy az intergenerációs nevelés elve az óvodai pedagógiai programban is megjelenik: „Életünk minősége saját magunkhoz és a másik emberhez fűződő viszonyunktól és a környezetünkkel való bánni tudástól függ. A generációk közötti kommunikáció, az idős korúak és a fiatalabb generációk aktív kapcsolata elősegíti a nemzedékek közötti szolidaritást és együttműködést” (A Boldogi Csicsergő Óvoda Pedagógiai Programja, 2013:54.).

Összegzés

A posztindusztriális társadalmak demográfiai adatai alapján egyre égetőbbé válik, hogy holisztikus megoldást találjunk az elöregedő társadalmunk és a fiatalabb generációk közötti szakadék áthidalására. Erre jelenthetnek megoldást a családon kívüli intergenerációs kezdeményezések. Az Egyesült Államokban ezek a törekvések már fél évszázados gyakorlattal, hagyománnyal bírnak. Bár az intergenerációs kezdeményezések köre és megjelenési formái egyre gazdagodnak, a szakirodalom szerint a programok alapvetően négy csoportba oszthatók: (1) az időseket és a fiatalokat ellátó, gondozó intézmények egy központban találhatóak, (2) a fiatalok és az idősek együtt tevékenykednek a közösség szolgálatában, (3) a fiatalok segítenek az időskorúaknak, vagy (4) az időskorúak segítik a fiatalokat. Ezek közül hazánkban a fiatalok az idősekért és az idősek a fiatalok szolgálatában formák jelentek meg. Európai sajátosság a Communication by Folklore és a Magosfa Alapítvány programja. Az előbbi a népi hagyományok felelevenítésével, az utóbbi a környezeti nevelés és fenntarthatóság tudatosításával igyekszik kapcsolatot kialakítani a nemzedékek között. Hosszú távon mindezek csak nagyobb állami támogatással működtethetők, fenntartásuk során nem nélkülözhetők a civil kezdeményezések, és a pályázatok sem. A programok társadalmi tudatba kerüléséhez segítségül kell hívni a médiát, és a modern közösségi felületeket is. Továbbá az önkormányzatok, egyházak és a helyi civil és karitatív szervezetek megszólítása is elengedhetetlen. A programok kialakításakor ajánlott a nemzetközi tapasztalatok feltérképezése és beemelése a gyakorlatba. Ezen megvalósulási formáknak, mint láthattuk, csak a fantázia és az elkötelezettség szabhat határt. A szociálpedagógia rálát a fiatal és az idős korosztály mentális és fizikális igényeire, ennek függvényében feladatává válhat az intergenerációs programok szorgalmazása. Természetesen ezek a kezdeményezések a családot nem pótolják, viszont érzékenyebbé teheti a résztvevőket arra, hogy személyesebbé tegyék családi kapcsolataikat.

Irodalomjegyzék

- A Boldogi Csicsergő Óvoda Pedagógiai Programja (2013). Letöltés: <http://boldogovi.hu/wp-content/uploads/2015/05/Csicserg%C5%91-%C3%93voda-Pedag%C3%B3giai-Program.pdf> [2017.12.28].
- Civil vállalkozások (2016). Közhasznúsági Jelentés 2016. <https://drive.google.com/file/d/0B7jRS0JI4GpdUE3WjI0QXZxc3M/view> [2017.12.28].
- European Commission (2017). The 2018 ageing report: Underlying assumptions and projection methodologies. In *European Economy Institutional Paper*, 065 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip065_en.pdf [2017.12.21].
- Flash, C. (2015). The Intergenerational Learning Center, Providence Mount St. Vincent, Seattle. *Journal of Intergenerational Relationships*, 13 (4), 338-341.

- Generations United (2007). *The benefits of intergenerational programs*. Letöltés: <http://www.gu.org/LinkClick.aspx?fileticket=71wHEwUd0KA%3d&tabid=157&mid=606> [2017.10.14].
- Giczi Johanna, & Sági Gábor (szerk.) (2005). *Időskorúak Magyarországon*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Letöltés: http://www.wesley.hu/sites/default/files/fajlok/cikk%20idos%20KSH%202004_0.pdf [2017.12.21].
- Intergenerational Games*. Letöltés: <http://www.livewellsd.org/content/livewell/home/community/intergenerational/games.html> [2017.12.28].
- Kicsik és nagyik foglalkozásgyűjtemény*. Letöltés: http://www.magosfa.hu/wp-content/uploads/2015/08/Kicsik-es-nagyik_Foglalkozasgyujtemeny.pdf [2017.12.28].
- Koltai Zsuzsanna (2017). Nemzetközi innovációk az időskorúak múzeumi tanulásának támogatásában. In Karlovitz János Tibor (szerk.), *Válogatott tanulmányok a pedagógiai elmélet és szak módszertanok köréből* (pp. 191-197). Komárno: International Research Institute sro.
- Központi Statisztikai Hivatal (2015)*. Magyarország, 2015. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Letöltés: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2015.pdf> [2017.12.17].
- Központi Statisztikai Hivatal (2016)*. Magyarország, 2016. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Letöltés: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2016.pdf> [2017.12.17].
- Kurucz Márta (2012). Idősek és gyerekek együtt a természettel. In Kardos Anita (szerk.), *Generációk közötti tanulás* (pp. 24-26). Budapest: Tempus Közalapítvány.
- Magosfa Környezeti Nevelési és Ökoturisztikai Alapítvány (2015). *Generációk közötti tanulás környezeti nevelésben*. Letöltés: <http://www.magosfa.hu/cimke/generaciok-kozotti-tanulas/> [2017.12.28].
- New York City Department for the Aging (2010)*. *Good Practices in intergenerational programming Models advancing policy practice and research*. New York: New York City Department for the Aging. Letöltés: http://www.nyc.gov/html/dfta/downloads/pdf/publications/good_practices.pdf [2017.12.28].
- Newman, S., & Hatton-Yeo, A. (2008). Intergenerational learning and the contributions of older people. *Ageing horizons*, 8 (10), 31-39.
- Ortman, J. M., Velkoff, V. A., & Hogan. H. (2014). *An aging nation: The older population in the United States* (pp. 25-1140). United States Census Bureau, Economics and Statistics Administration, US Department of Commerce. Letöltés: <https://www.census.gov/prod/2014pubs/p25-1140.pdf> [2017.12.28].
- Providence Health & Services*. Letöltés: <https://washington.providence.org/senior-care/mount-st-vincent/services/child-care/> [2017.12.28].
- Providence Mount St. Vincent & its Intergenerational Programming*. (2016). Letöltés: <https://washington.providence.org/~media/files/providence/senior%20care/mount%20st%20vincent/providencemountstvincentintergenerationalprogramming2016.pdf/> [2017.12.27].
- Schmeding, E., & Plimpton, P. (2014-2015): *Intergenerational Programs Directory*. Letöltés: <http://www.sandiegocounty.gov/hhsa/programs/ais/documents/IGDirectory.pdf> [2017.12.27].
- Számítógépes tanfolyam. Talentum Alapítvány az Önkéntesség Támogatásáért*. <http://talentumonkentes.hu/program/gabor-denes> [2017.12.28].
- The Intergenerational Learning Center*. Letöltés: <https://washington.providence.org/senior-care/mount-st-vincent/services/child-care/> [2017.12.27].
- United Nations (2015). *World Population Ageing*. 2015. United Nations, New York. Letöltés: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf [2017.12.28].
- United Nations (2017): *World Population Prospects: The 2017 Revision, Key Finding and Advance Tables*. United Nations, New York. Letöltés: <https://www.compassion.com/multimedia/world-population-prospects.pdf> [2017.12.28].
- Út épül az önkéntesség által! Talentum Alapítvány az Önkéntesség Támogatásáért*. Letöltés: <http://talentumonkentes.hu/hid-epul-az-onkentesseg-atal/projekt-leiras> [2017.12.28].

- Varga László (2012). Generációk közötti tanulás. In Kardos Anita (szerk.), *Generációk közötti tanulás* (pp. 5-16). Budapest: Tempus Közalapítvány.
- Visions. Letöltés: <http://www.visionsvcb.org/visions/support/volunteer/teenvolunteers/> [2017.12.28].
- World Health Organization (2015). *World report on ageing and health*. World Health Organization, Luxembourg. Letöltés: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs404/en/> [2017.12.28].
- Zsírosné Őszi Katalin (2012). Communication by Folklore. In Kardos Anita (szerk.), *Generációk közötti tanulás* (pp. 20-23). Budapest: Tempus Közalapítvány.